

Dariusz Klemantowicz

Lasy powiatu sieradzkiego w połowie XIX w.

Biuletyn Szadkowski 8, 151-160

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dariusz Klemantowicz*

LASY POWIATU SIERADZKIEGO W POŁOWIE XIX W.

Gall Anonim, autor *Kroniki Polski*, tak oto pisał na początku XI w. o ziemiach polskich: *Kraj to wprawdzie bardzo lesisty, ale dość przecież obfituje w złoto, srebro, chleb i mięso, w ryby i miód...*¹. Dominującą pozycję „krajobrazu puszczańskiego” w okresie wczesnopiastowskim potwierdzał znany historyk specjalizujący się w badaniach dziejów Polski w okresie średniowiecza – Jerzy Wyrozumski².

Teren wokół Sieradza znany był w czasach formowania się państwa polskiego³ i na przestrzeni tysiąclecia następowało tu szereg zmian administracyjnych i terytorialnych (kasztelania, księstwo, ziemia, województwo, powiat). Karol Modzelewski w opracowaniu *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego* odtworzył większość, istniejących w okresie od X do XIII w., grodów i związanych z nimi osad służebnych. Na obszarze późniejszego księstwa sieradzkiego (ziemi sieradzkiej, województwa sieradzkiego) istniało tylko kilka grodów: Sieradz, Spicymierz, Wolbórz, Rozprza, Radomsko i Brzeźnica, które otaczały osady służebne. Na przykład koło Sieradza występowały: Kowale, Woźniki, Zduny, Bobrowniki, Łagiewniki i Komorniki. Nieduża liczba osad i grodów świadczy o mniejszym zaludnieniu tego terenu, a to z kolei może być dowodem na większe zalesienie badanego obszaru w stosunku do innych terenów kształtującego się państwa polskiego. O wiele większe rozmiary osadnictwa przybrało na terenie plemion Polan, Wiślan, a częściowo

---

* Dariusz Klemantowicz, dr, jest adiunktem w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Łódzkiego, kierownikiem Archiwum i Muzeum UL.

¹ Gall Anonim, *Kronika Polski*, Kraków 1923, s. 66.

² J. Wyrozumski, *Historia Polski do roku 1505*, Warszawa 1985, s. 86.

³ S. Zajączkowski, *Uwagi nad osadnictwem dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej (do przelomu XI i XII w.)*, „Rocznik Łódzki” (dalej: RL) 1964, t. 9 (12), s. 165–169.

także na terenach Mazowszan (wokół Płocka) i plemion śląskich (wokół Wrocławia)⁴.

Wraz z rozwojem osadnictwa w okresie od XIII do XVIII w. następowało stopniowe zmniejszanie się powierzchni leśnej na korzyść ziemi uprawnej, łąk i pastwisk⁵. Przemiany w rolnictwie tego okresu wpływały na wzrost liczby ludności, rozwój gospodarki towarowej, produkcji rzemieślniczej, a to wszystko przyczyniło się do znacznego zwiększenia zapotrzebowania na drewno opałowe, węgiel drzewny do kuźnic, warzelni soli, cegielni, hut (kruszcowych i szklanych) oraz papierni (od końca XV w.). Tylko na obszarze Wielkopolski do końca XIV w. lasy stanowiły – około 50% powierzchni; pod koniec XVI w. – blisko 40%, a w drugiej połowie XVIII w. – już tylko 30%. W porównaniu z Wielkopolską, rozwój gospodarczy ziemi sieradzkiej przebiegał znacznie wolniej, i dlatego też stan zalesienia w tej części Rzeczypospolitej zmieniał się z mniejszym natężeniem. W końcu XVI w. lasy stanowiły tu około 50%, a pod koniec XVIII w. – prawie 40%⁶.

Podczas zaborów, na terenie Królestwa Polskiego nastąpiły kolejne zmiany w zalesieniu. W niewielkim stopniu zmalała ilość lasów między 1815 a 1859 r. – z 30,9% do 30,4%. Natomiast w następnym półwieczu zalesienie zmalało powyżej 10 punktów procentowych (tabl. 1).

Tablica 1. Zalesienie Królestwa Polskiego w latach 1815–1913

Lata	Powierzchnia (ha)	Lesistość (%)
1815–1824	3 816 070	30,9
1850–1858	3 755 795	30,4
1878–1880	2 747 663	22,3
1890–1900	2 538 793	20,6
1909–1913	2 371 371	19,2

Źródło: J. Miklaszewski, *Lasy i leśnictwo w Polsce*, Warszawa 1928, s. 35.

⁴ K. Modzelewski, *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X–XIII wiek*, Poznań 2000, s. 265, mapa.

⁵ O osadnictwie na terenach ziemi sieradzkiej od XIII do XVIII w. zob. Z. Libiszowska, *Województwo sieradzkie i łęczyckie w latach „potopu”*, RL, 1964, t. 12, s. 87–100; R. Rosin, *Sukiennictwo w Łęczycy, Sieradzkim i Wieluńskim od XIII do lat siedemdziesiątych XVI w.*, RL, 1958, t. 4, s. 233–258; tenże, *Uwagi i materiały do badań nad dziejami osadnictwa w Łęczycy i Sieradzkim (XI–XVI w.)*, RL, 1967, t. 15, s. 309–331; A. Stroynowski, *Użytkownicy królewskiej województw sieradzkiego i łęczyckiego oraz ziemi wieluńskiej (XVI–XVIII w.)*, RL, 1975, t. 23, s. 315–329; S. M. Zajączkowski, *Wieś sieradzka w XII–XVI wieku*, [w:] J. Śmiałowski (red.), *Szkice z dziejów sieradzkiego*, Łódź 1977, s. 59–99; B. Baranowski, *Stosunki gospodarcze i społeczne w XVII i XVIII wieku*, tamże, s. 101–125.

⁶ B. Baranowski, *Stosunki...*, s. 101; J. Bartyś, *Leśnictwo*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 1, Warszawa 1981, s. 408–409.

Fot. 1. Józef Chełmoński, *Droga w lesie* (1887)

Źródło: <http://www.pinakoteka.zascianek.pl>, z 5.05.2008 r.

Opisane przemiany wpłynęły także na Sieradzkę, które w połowie XIX w. obejmowało powiat sieradzki (okręg sieradzki i szadkowski) w guberni warszawskiej. Powierzchnia powiatu wynosiła 49,66 mil² (ok. 2734,6 km²). Warta była największą rzeką, przepływającą przez powiat. Poza tym występowało jeszcze kilka mniejszych rzek, m. in.: Ner, Widawka, Grabia i Nieciecz. W połowie lat sześćdziesiątych XIX w. obszar ten zamieszkiwało 141,8 tys. osób, z czego na miasta przypadało 34 tys. (23,9%), a na wieś 107,9 tys. (76,1%). Miastami na tym terenie były: Sieradz, Pabianice, Zduńska Wola, Łask, Szadek, Lutomiersk, Burzenin, Szczerców, Widawa i Złoczew⁷.

Konsumpcja drewna w kraju w połowie XIX w. była bardzo duża. Wprawdzie zmalał wywóz tego surowca poza granice Królestwa, ale zwiększyło się zapotrzebowanie na rynku wewnętrznym. Władysław Grabski wykorzystał

---

⁷ *Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda*, t. 23, Warszawa 1866, s. 434, pod hasłem *sieradzki powiat*; Bazewicz J. M. (red.), *Mapa szczegółowa Królestwa Polskiego z podziałem na gubernie i 84 powiaty*, Warszawa 1907, reprint, Kraków 2005, s. 18, 53; M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Łódź 1995, s. 16 i n.

drewna w tamtym okresie określał mianem konsumpcji „rabunkowej”. Do głównych czynników takiej działalności zaliczył:

- palenie mokrym drewnem;
- produkcję drewnianego obuwia, tzw. „chodaków”;
- używanie na podpałkę runa leśnego;
- rozwój przemysłu spożywczego i rozwój kolejnictwa.

Zwyczaj palenia mokrym drewnem piętnował Grabski szczególnie u ziemian, którzy mieli służyć przykładem dla uboższych i mniej wykształconych włościan. Rozwijający się przemysł korzystał przede wszystkim z drewna, jako materiału opałowego. Zapotrzebowanie na ten surowiec było też związane z budową torów kolejowych. Lasów ubywało tam, gdzie była lepsza ziemia, nadająca się doskonale pod uprawę oraz w rejonach bardziej uprzemysłowionych. Na terenie powiatu sieradzkiego przemysł rozwijał się w Sieradzu, Zduńskiej Woli i Pabianicach. W dalszej odległości odbiorcami drewna z powiatu były miasta: Łódź i Kalisz.

Należy nadmienić, iż zmniejszaniu się powierzchni leśnej nie towarzyszyła należyta troska o istniejący drzewostan⁸. W *Encyklopedii powszechnej S. Orgelbranda*, podkreślono, że po upadku Księstwa Warszawskiego rozpoczęło się *nie użytkowanie, ale niszczenie tego bogactwa narodowego*. Winę za taki stan rzeczy ponosili przede wszystkim właściciele ziemscy, których postępowanie cechowała *marnotrawstwo i oględność*; nie bez znaczenia była także *działalność spekulantów*⁹.

Istotnym uwarunkowaniem, wpływającym na możliwość zachowania drzewostanu, była gęstość zaludnienia. Pod koniec lat pięćdziesiątych XIX w. w powiecie sieradzkim na 1 milę² (5506,7 ha) przypadło 2407 osób, w powiecie wieluńskim 2022, piotrkowskim 2130, w kaliskim 2595, w łęczyckim 4139. W tym samym okresie w powiecie warszawskim na 1 milę² przypadło 2067 osób, lubelskim 1919, opoczyńskim 1724, sejneńskim 1497. Wyjątkowo duże zaludnienie w powiecie łęczyckim było związane z rozwojem przemysłu w Zgierzu, Łodzi i Ozorkowie¹⁰.

Według obliczeń Aleksandra Polujańskiego, na początku lat pięćdziesiątych XIX w. na terenie Królestwa Polskiego lasy stanowiły w przybliżeniu 28,6% (3652,2 tys. ha); ziemia orna – blisko 48,2% (6159,5 tys. ha); łąki i pastwiska – około 9,3% (1184,5 tys. ha); pozostałe obszary – prawie 13,9% (1779,3 tys. ha).

⁸ W. Grabski, *Historia Towarzystwa Rolniczego 1858–1861*, t. 1, Warszawa 1904, s. 299.

⁹ *Encyklopedia...*, t. 16, Warszawa 1864, s. 728, pod hasłem *lasy*.

¹⁰ W. Grabski, *Historia...*, s. 334–336.

Królestwo składało się z pięciu guberni: augustowskiej, lubelskiej, płockiej, radomskiej i warszawskiej¹¹.

Fot. 2. Alfred Wierusz-Kowalski, *Naganiacze odpoczywający w lesie* (ok. 1910)

Źródło: <http://www.pinakoteka.zascianek.pl>, z 5.05.2008 r.

Powiat sieradzki wchodził w skład guberni warszawskiej, która obejmowała obszar prawie 35,3 tys. km². Na tym terenie lasy w połowie XIX w. stanowiły około 26,4% (931,4 tys. ha)¹². Natomiast na terenie powiatu sieradzkiego zajmowały 29,3%. Najwięcej lasów – aż 88% należało do prywatnych właścicieli, tylko 0,8% stanowiły lasy majorackie, 3,7% lasy miejskie, a około 7,5% lasów należało do państwa (tabl. 2). W tym samym okresie lasy prywatne w guberni warszawskiej stanowiły 77,3%, a w Królestwie Polskim – 71,8%; majorackie (donacyjne) w guberni – 2,2%, w Królestwie – 2,6%; miejskie w guberni – 2,6%, w Królestwie – 1,3%. Lasy rządowe, miejskie i majorackie

---

¹¹ A. Polujański, *Opisanie lasów Królestwa Polskiego i guberni zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego. Pod względem historycznym, statystycznym i gospodarczym*, t. 1, Warszawa 1854, s. 1–2.

¹² Tamże, s. 42 i n.

znajdowały się pod opieką państwowych służb leśnych, i dzięki temu mogły być lepiej zagospodarowane¹³.

Wśród lasów prywatnych prawie 80% było nieurządzonych, 16,7% – w trakcie urządzania, a zaledwie 1,8% stanowiły lasy urządzone, które łącznie obejmowały obszar blisko 1,4 tys. ha (tabl. 3).

Największy urządzony las znajdował się w dobrach Ostrów. Należał do rodziny Domaniewskich i obejmował obszar 610 ha, stanowiąc jednocześnie blisko 43% wszystkich lasów tej kategorii. Najmniejszy, był własnością Massona z Woli Pomianowskiej i zajmował 38 ha. W całej guberni było 55 lasów urządzonych o powierzchni 17,5 tys. ha (2,1% lasów prywatnych)¹⁴.

Tablica 2. Struktura własnościowa lasów powiatu sieradzkiego w połowie XIX w.

Rodzaj własności lasów	Obszar w ha	%
Prywatne	70 399	88,0
Majorackie	651	0,8
Miejskie	2 993	3,7
Rządowe	6 040	7,5
Razem	80 083	100,0

Źródło: A. Połujański, *Opisanie lasów Królestwa Polskiego i guberni zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego. Pod względem historycznym, statystycznym, i gospodarczym*, t. 1, Warszawa 1854, s. 62 i n.; B. Chlebowski, W. Walewski (red.), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 7, Warszawa 1886, s. 805, 818.

Tablica 3. Lasy prywatne urządzone powiatu sieradzkiego w połowie XIX w.

Nazwa majątku z lasem	Obszar w ha	%
Jerwonice i Charcice	203,28	14,4
Małyń	113,68	8,0
Ostrów	610,40	43,2
Ruszków	138,88	9,9
Wola Pomianowska	38,08	2,7
Zapolice	158,48	11,2
Zieleńcice	150,64	10,6
Razem	1 413,44	100,0

Źródło: A. Połujański, *Opisanie...*, s. 75–77.

Do grona największych majątków z lasami w trakcie urządzania należały: Widzów (3875 ha), Łask (2052 ha), Prusinowice (1606 ha) i Przecznie (1186

¹³ Tamże, s. 4, 143.

¹⁴ Tamże, s. 75–77, 143.

ha). Przed rozbiarami folwark dworski Widzów znajdował się na terenie pabianickich dóbr kapituły krakowskiej. Po trzecim rozbiornie przeszedł na własność państwa (1796), a w 1841 r. wraz z dobrami Brus został zakupiony od państwa przez Mateusza Eustachego Lubowidzkiego. Dobra Prusinowice, które w XIX w. należały do rodziny Czarnowskich (początek XIX w.–1919 r.) obejmowały w 1885 r. 856 ha lasów¹⁵.

Lasy prywatne, które nie zostały urządzone, obejmowały powierzchnię 55,6 tys. ha (78,9%). Najwięcej lasów występowało w przedziale od 101 do 500 ha. Dominowały one zarówno pod względem liczby (54,5%), jak i zajmowanego obszaru (40,5%). W stosunku do powierzchni na drugim miejscu znajdowały się lasy wielkie, powyżej 1000 ha. Było ich tylko 6 (3,7%), ale obejmowały 28,5% powierzchni lasów prywatnych nieurzadzonych. Nieznacznie mniejszy teren zajmowały lasy duże z przedziału 501–1000 ha – 26,6%. Tego typu lasów było 14%. Znaczna liczba lasów posiadała powierzchnię do 100 ha – 27,4%, ale skupiały one tylko 4,4% lasów (tabl. 4).

Tablica 4. Struktura wielkości lasów prywatnych nieurzadzonych w powiecie sieradzkim w połowie XIX w.

Grupa wielkości lasów (ha)	Liczba lasów		Powierzchnia (ha)	
	N	%	N	%
Do 100	45	27,4	2 433,2	4,4
101–500	90	54,9	22 518,1	40,5
501–1000	23	14,0	14 769,7	26,6
Pow. 1000	6	3,7	15 842,2	28,5
Razem	164	100,0	55 563,2	100,0

Źródło: A. Połujański, *Opisanie...*, s. 75–77.

Kompleksy leśne powyżej 1000 ha, które znajdowały się w rękach prywatnych (urządzone, nieurządzone, sprzedane z „kanonem skarbowym”) na terenie powiatu sieradzkiego skupiały 40% tego typu lasów (26 tys. ha), a 32,5% wszystkich lasów w powiecie. Należały do 11 dóbr ziemskich. Największy kompleks leśny należał do Siemiątkowskich w dobrach Wojślawice (9163 ha). Pozostałe były już znacznie mniejsze, np. w Widzowie (Widzew koło Ksawerowa) – Czarnowskich (3875,3 ha), Łasku – 2052,6 ha, Złoczewskiej Wsi – Bogdana Tarnowskiego (1674,2 ha), Wiskitnie – Bolesława Szerszeńskiego (1480,6 ha), Brodni – Wiktora Wołłowicza (1413,5 ha)¹⁶.

¹⁵ R. Kopański, A. Nowak, *Założenia dworsko-folwarczno-parkowe w Prusinowicach*, „Biuletyn Szadkowski” 2004, t. 4, s. 32–33, przyp. 4; *Dwory i pałace okolic Łodzi*, Bydgoszcz 1997, s. 145. Zob. A. Połujański, *Opisanie...*, s. 79 i n.

¹⁶ Zob. źródło do tabl. 2.

Do najmniejszych kompleksów leśnych można zaliczyć m. in. Rojków – Myszkowskich (11 ha), Dąbrówkę – Kobylańskich (14,3 ha), Stefanów – Klimaszewskich, Bród – Madalińskich i Broszki – Kozuchowskich. Każdy z ostatnich trzech właścicieli posiadał po około 16,5 ha¹⁷.

Lasy rządowe w powiecie sieradzkim należały do leśnictwa Pabianice i Pajęczno (połowa XIX w.). Zajmowały ponad 6 tys. ha i skupiały 7,5% lasów powiatu. Obszar leśny w dobrach rządowych Pabianice w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych XIX w. obejmował obszar 8435 mórg (4723,6 ha)¹⁸. Inną kategorię stanowiły lasy miejskie. W guberni warszawskiej było ich 41, a w powiecie sieradzkim w badanym okresie – 3 (2993,1 ha). Największy należał do Szczercowa – 2049,6 ha, najmniejszy do Pabianic – 134,9 ha. Las stanowiący własność miasta Szadek liczył 808,6 ha¹⁹.

Ostatnim rodzajem lasów, występującym w powiecie sieradzkim, były lasy majorackie, znajdujące się w dobrach nadanych przez cara Mikołaja I generalicji i wyższym urzędnikom państwowym za zasługi dla Cesarstwa Rosyjskiego. Ukazem cara z 9/21 grudnia 1835 r. pułkownik Iwan von Leszern otrzymał jako majorat dobra rządowe Szadek. Leszern uczestniczył w wojnie francusko-rosyjskiej (1812–1814), rosyjsko-tureckiej (1828–1829), polsko-rosyjskiej 1831 r. W tej ostatniej brał udział w bitwach pod Poreckiem, Boromlem, Borszowicami, Lublińską Karczmą, Budziskiem, Ożarowem i Opatowem. W 1856 r. zwolnił się ze służby wojskowej w stopniu generała majora. Należący do niego obszar leśny, wchodzący w skład majoratu Szadek, zajmował 242 ha (połowa XIX w.)²⁰.

W tym samym czasie co Iwan Leszern, inny rosyjski pułkownik otrzymał na tej samej zasadzie majoratu, dobra Sędziejowice. Był nim Łuzanow, który później awansował do stopnia generała. Las majoracki Sędziejowice był znacznie większy od szadkowskiego i znajdował się na obszarze 409 ha (połowa XIX w.)²¹.

Wokół miasta Szadek w połowie XIX w. występowało kilka kompleksów leśnych. Najbliższy był las należący do miasta (808,6 ha) oraz majoracki barona von Leszerna (242 ha). Następnie występowały lasy prywatne, np.: Wola Przatowska – Pieczyńskich (71,5 ha), Rzepisze – Leopoldów (774,4 ha),

¹⁷ Tamże.

¹⁸ B. Chlebowski, W. Walewski (red.) *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 7, Warszawa 1886, s. 805, tab. 2.

¹⁹ A. Połujański, *Opisanie...*, s. 66–67.

²⁰ Tamże, s. 62; B. Chlebowski, W. Walewski (red.), *Słownik...*, t. 11, Warszawa 1890, s. 763; J. Kukulski, *Donacje paskiewiczowskie w okresie reform agrarnych*, Kielce 1987, s. 162, aneks; tenże, *Generalowie carscy i ich majątki ziemskie w Królestwie Polskim (1835–1920)*, Warszawa 2007, s. 82, 329–330.

²¹ A. Połujański, *Opisanie...*, s. 62; B. Chlebowski, W. Walewski (red.), *Słownik...*, t. 10, Warszawa 1889, s. 464; J. Kukulski, *Donacje...*, tenże, *Generalowie...*, s. 82, 354.

Willamów – Kożarskich (438,9 ha), Wola Krokocka – Karczewskich (304,7), Prusinowice – Czarnowskich (1606 ha) i największy w Wojsławicach, należący do Siemiątkowskich, znajdował się na obszarze 9163 ha i był jednocześnie największym w powiecie sieradzkim²².

Na terenach, obejmujących późniejszy powiat sieradzki (z połowy XIX w.), obserwujemy wraz z rozwojem osadnictwa od X do XIX w. stopniowe zmniejszanie się powierzchni leśnych. Na początku lat pięćdziesiątych XIX w. zajmowały one 29,3% powierzchni powiatu. Pod względem struktury własnościowej dominowały lasy prywatne (88%), znacznie mniejsze tereny zajmowały lasy rządowe, miejskie i majorackie.

Bibliografia

- Bandurka M., *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Łódź 1995.
- Baranowski B., *Stosunki gospodarcze i społeczne w XVII i XVIII wieku*, [w:] Śmiałowski J. (red.), *Szkice z dziejów sieradzkiego*, Łódź 1977.
- Bartyś J., *Leśnictwo*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 1, Warszawa 1981
- Bazewicz J. M. (red.), *Mapa szczegółowa Królestwa Polskiego z podziałem na gubernie i 84 powiaty*, Warszawa 1907, reprint, Kraków 2005.
- Chlebowski B., Walewski W. (red.), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 7, Warszawa 1886.
- Dwory i pałace okolic Łodzi*, Bydgoszcz 1997.
- Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda*, t. 16, Warszawa 1864 (hasło: lasy); t. 23, Warszawa 1866 (hasło: sieradzki powiat).
- Gall Anonim, *Kronika Polski*, Kraków 1923.
- Grabski W., *Historia Towarzystwa Rolniczego 1858–1861*, t. 1, Warszawa 1904.
- Kopacki R., Nowak A., *Założenia dworsko-folwarczno-parkowe w Prusinowicach*, „Biuletyn Szadkowski” 2004, t. 4.
- Kukulski J., *Donacje paskiewiczowskie w okresie reform agrarnych*, Kielce 1987.
- Kukulski J., *Generałowie carscy i ich majątki ziemskie w Królestwie Polskim (1835-1920)*, Warszawa 2007.
- Libiszowska Z., *Województwo sieradzkie i łączyckie w latach „potopu”*, „Rocznik Łódzki” 1964, t. 12.
- Modzelewski K., *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X–XIII wiek*, Poznań 2000.

---

²² Zob. źródło do tabl. 3.

- Połujański A., *Opisanie lasów Królestwa Polskiego i guberni zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego. Pod względem historycznym, statystycznym, i gospodarczym*, t. 1, Warszawa 1854.
- Rosin R., *Sukiennictwo w Łęczyckiem, Sieradzkim i Wieluńskim od XIII do lat siedemdziesiątych XVI w.*, „Rocznik Łódzki” 1958, t. 4.
- Rosin R., *Uwagi i materiały do badań nad dziejami osadnictwa w Łęczyckim i Sieradzkim (XII–XVI w.)*, „Rocznik Łódzki” 1967, t. 15.
- Stroynowski A., *Użytkownicy królewsczyzn województw sieradzkiego i łęczyckiego oraz ziemi wieluńskiej (XVI–XVIII w.)*, „Rocznik Łódzki” 1975, t. 23.
- Wyrozumski J., *Historia Polski do roku 1505*, Warszawa 1985.
- Zajączkowski S., *Uwagi nad osadnictwem dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej (do przelomu XI i XII w.)*, „Rocznik Łódzki” 1964, t. 9 (12).
- Zajączkowski S. M., *Wieś sieradzka w XII–XVI wieku*, [w:] Śmiałowski J. (red.), *Szkice z dziejów sieradzkiego*, Łódź 1977.

FORESTS IN SIERADZ DISTRICT IN THE MID-19TH CENTURY

Summary

The development of settlement in Poland between the 10th and 20th centuries involved gradual decrease of woodland as a result of its being turned into pastures and meadows. Changes in agriculture, population growth, and development of commerce, crafts and industry were factors which contributed to growing demand for wood as fuel and building material. In the mid-19th century forests took up 29.3% of Sieradz district's area (as of that time). As regards the ownership structure, 88% was privately owned, the rest being governmental or municipal property.

In the mid-19th century Szadek was surrounded by several forests, including the municipal forest (808.6 ha), baron von Leszern's forest (242 ha) and private forests in Wola Przatowska (71.5 ha), Rzepiszew (774,4 ha), Willamów (438.9 ha), Wola Krokocka (304.7 ha), Prusinowice (1606 ha) and the largest complex in Wojsławice (9163 ha).